

G. V. TSITSERIN

LENIN JA ULKOPOLITIikka

Ei ole vielä koittanut aika¹ esittää Vladimir Iljitšin ulkopoliittikkaa yhtenäisenä järjestelmänä. Jo aikoja ovat kaikki myöntäneet sen, että Neuvostotasavallalla on yhtenäinen kehitetty ulkopoliittikan järjestelmä. Se on vieläkin suurempi uutuus kuin neuvostomaan sisäpolitiikan järjestelmä. Ennen Lokakuun vallankumousta ei koskaan ollut tehty yritystä määrittellä kapitalististen valtioiden ympäröimän sosialistisen valtion ulkopoliittikan ohjelmaa. Mutta itse Vladimir Iljitškään ei koskaan esittänyt järjestelmällisesti kehitettynä suunnitelmana Neuvostotasavallan koko ulkopoliittikkaa. Sen yhtenäisyys ja eheys olivat hänen aivoissaan. Hän esitti katsantokantansa lukemattomissa konkreettisissa tapauksissa. Vain muutamia ulkopoliittikkansa yleisiä periaatteita ja muutamia peruskonseptioita hän esitti yleisessä muodossa. Vasta myöhemmin, kun kootaan yhteen ja luokitellaan kaikki meidän ulkopoliittikkaamme koskeva aineisto siltä ajalta, jolloin V. I. Lenin johti asioita, ja kun kokonainen joukko nykypäivien kärkeviä kysymyksiä jää historiaan, voidaan Neuvostotasavallan ulkopoliittikka palauttaa yhtenäiseksi järjestelmäksi sellaisena kuin sen käsitti Vladimir Iljitš.

Sillä kaudella, jolloin Vladimir Iljitš osallistui mitä aktiivisimmin valtiollisen elämän kaikkiin yksityiskohtiin, minulla oli työni vuoksi miltei keskeytymätön kosketus häneen. Tasavaltamme olemassaolon ensimmäisinä vuosina keskustelin hänen kanssaan monta kertaa päivässä puhelimitse ja toisinaan minulla oli paitsi välittömiä henkilökohtaisia keskusteluja hyvin pitkiä puhelinkeskusteluja. Usein käsittelin hänen kanssaan vähänkin tärkeämpien juoksevien diplomaattisten asioiden kaikkia yksityiskohtia. Vladimir Iljitš käsitti heti tärkeimmän kysymyksestä ja antoi nopeasti mitä laajimman poliittisen valaistuksen. Hän

¹ Muistelmat on kirjoitettu 1924.— *Toim.*

eritteli keskustelussa diplomaattisen tilanteen mitä loistavimmin, ja hänen neuvonsa (usein hän ehdotti heti) ja toiselle hallitukselle annettavan vastauksen tekstikin olivat diplomaattisen taidon ja joustavuuden malliesimerkki.

Jouduin ensi kerran kosketuksiin V. I. Leninin kanssa ulkopolitiikan kysymyksistä saksalaisen uhkavaatimuksen¹ jälkeen tapahtuneen kiistan aikana. Meille kaikille oli tavattoman vaikeaa kääntyä maanalaisen vallankumouksellisen puolueen entisistä katsantokannoista vallassa olevan hallituksen poliittiseen realismiin, ja Vladimir Iljitšin kanssa tapahtuneen ensimmäisen keskusteluni hetkellä minä en vielä ollut ehtinyt alistua „julkean” rauhan allekirjoittamisen välttämättömyyteen. Käänte minussa kuitenkin tapahtui ja lähdin Brest-Litovskiin. Kun olimme saapuneet eräälle viimeisistä asemista ennen Pskovia, oli meidän viivyttävä siellä miltei vuorokausi, koska oli mahdotonta jatkaa matkaa tsaarin armeijan karkulaisuuden tulvassa. Silloin saimme Vladimir Iljitsiltä seuraavansisältöisen sähkeen: „Jos horjutte, on se sallimatonta”. Vastasimme hänelle, että viivästyimme vastoin tahtoaamme ja jatkamme matkaa ensimmäisen tilaisuuden tullen.

Hänen verraton poliittinen realisminsa auttoi meitä usein välttämään virheitä, joita olisivat saattaneet tehdä eräät toverit, jotka olivat taipuvaisia antautumaan vaikutelmien valtaan.

Brestin rauhan jälkeen saksalaiset sotajoukot välittämättä mistään demarkaatiolinjoista alkoivat vähitellen edetä varsinkin Ukrainan suunnalta.

Kiitos Vladimir Iljitšin omakohtaisen asiaan puuttumisen tulivat ehkäistyksi eräät pakokauhua ja epätoivoa ilmaisevat esiintymiset. Vladimir Iljitšin kehotuksesta hallituksemme kääntyi Saksan hallituksen puoleen huomauttaen muodostuneesta sietämättömästä tilanteesta ja ehdottaen uusia neuvotteluja. Näin pantiin alulle ne neuvottelut, jotka päättyivät elokuussa lisäsopimusten solmimiseen Saksan kanssa ja saksalaisten evakuoinnin alkamiseen miehityiltä alueilta. Vladimir Iljitš seurasi tarkoin näiden neuvottelujen kaikkia äkkikäänteitä, yhdistäen sopivaan aikaan tehdyt myönnytykset peräänantamattomuuteen niissä tapauksissa, jolloin oli asetettava raja vastapuolen kohtuuttomille vaatimuksille.

Saksalaisen sotilasmonarkian edustajan kreivi Mirbachin oleskelu Moskovassa, tässä vallankumouksellisessa pääkaupungissa, aiheutti luonnollisestikin alituisia vaikeuksia ja toisinaan

---

¹ Tammikuun 27 (helmikuun 9) päivänä 1918 saksalaiset imperialistit esittivät Brestissä rauhan solmimisesta käytyjen neuvottelujen aikana Neuvostotasavallalle uhkavaatimuksen: joko anastusrauha tai sodan jatkaminen.— *Toim.*

miltei ulospääsemättömiä tilanteita. Vladimir Iljitš osoitti näiden alituisten vaikeuksien ratkaisemisessa samaa verratonta poliittista realismia, joka oli osoittanut hänelle Brestin sopimuksen allekirjoittamisen välttämättömyyden. Mutta huomioiden aina meidän vaikean asemamme ja välttämättömyyden tehdä myönnytyksiä Vladimir Iljitš seurasi herkeämättä sitä, ettei valtiomme arvovaltaa loukattu, ja osasi asettaa rajan, jonka toisella puolella oli osoitettava lujutta. „Se vaatimus on järjetön, sitä ei tarvitse täyttää”, — sanoi hän toisinaan. Useita väärinkäsityksiä sattui muun muassa käytäessä neuvotteluja sotavankien vaihdosta. Vladimir Iljitš puuttui omakohtaisesti näiden neuvottelujen yksityiskohtiin ja asetti rajan, jonka yli myönnytyksiä ei saanut tehdä.

Vaikeimpana hetkenä oli kreivi Mirbachin murha¹, jolloin Saksan sotapuolueen taholta saatiin pelätä viipymätöntä siirtymistä hyökkäykseen. Silloin minulla oli monta pitkää keskustelua Vladimir Iljitšin kanssa. Hän arvioi aivan oikein ne vaikeudet, joita Saksalle koituisi sen hyökätessä Moskovaan. Katsoen välttämättömäksi torjua Saksan hallituksen vaatimuksen aseistetun saksalaisen joukko-osaston tuomisesta Moskovaan Vladimir Iljitš odotti aivan rauhallisena meidän vastauksemme tuloksia. Vaisto ei pettänyt Leniniä ja saavutettu kompromissitulokset vastasi arviota, jonka hän oli keskusteluissa kanssani antanut tilanteesta.

Elokuussa, kun Entente tosiasiallisesti jo kävi sotaa meitä vastaan valloittaen Arkangelin ja edeten sieltä etelään päin sekä toimien idässä tšekkoslovakialaisten avulla ja etelässä hoputtaen eteenpäin Aleksejevin „vapaaehtoista armeijaa”, Vladimir Iljitš teki yrityksen käyttää kahden sotaikäyvän imperialistisen liittoutuman vastakkaiset tuet etenevän Ententen painostuksen heikentämiseksi.

Diplomaattisen toimintamme pääkeinona Berliinissä tuona ensimmäisenä mitä vaikeimpana kautena oli saada Saksan liikemiespiirit kiinnostumaan taloudellisesta yhteistyöstä Neuvostotasavallan kanssa. Toveri Joffe, joka toteutti loistavasti tätä politiikkaa, osoitti Saksan liikemiespiireille, että muuttaessaan Venäjän toiseksi Ukrainaksi he samalla muuttavat sen autioksi erämaaksi ja riistävät juuri itseltään kaikki ne edut, joita heille voisi tarjota taloudellinen yhteistyö uudestisyntyvän Neuvosto-Venäjän kanssa. Tässä yhteydessä Vladimir Iljitš muotoili ensi kertaa konkreettisesti suunnitelmansa ulkomaisen pääoman sijoittamisesta ja suurten toimilupien myöntämisestä sille.

---

¹ Vasemmistoiesä, jotka yrittivät tehdä tyhjäksi rauhansopimuksen ja provosoida sodan Saksan kanssa, murhasivat kesällä 1918 Moskovassa Neuvosto-Venäjällä olleen Saksan suurlähettilään Mirbachin. — *Toim.*

Minulla oli siitä asiasta useita tavattoman mielenkiintoisia keskusteluja hänen kanssaan. Vihdoin suunnitelma toimilupien myöntämisestä ulkomaiselle pääomalle, jonka taisi laatia tov. Bronski, jätettiin samanaikaisesti Saksan hallitukselle ja meidän amerikkalaiselle ystävällemme eversti Raymond Robin-sille, joka vei sen mukanaan Amerikkaan.

Meidän asemamme vaikeutui tavattomasti tuona ensimmäisenä kautena sen tähden, että toisaalta meitä painosti voitokas saksalainen imperialismi ja toisaalta painosti yhä vaativaisempi Entente. Muistan Ententen edustajain käynnin sen johdosta, että japanilaiset olivat valloittaneet Vladivostokin. Vladimir Iljitš antoi minulle hyvin seikkaperäisiä ohjeita puolidiplomaattisen ja puolipisteliään vastauksen laatimiseksi interventionsa aloittaneen Ententen ulkokultaiseen lausuntoon.

Meidän päähuolenamme silloin oli mahdollisuuksien mukaan pidentää hengähdysaikaa ja lykätä tuonnemmaksi odotettavissa olevat Ententen uudet askeleet meitä vastaan. Minä tein yhtä mittaa yrityksiä sopimukseen pääsemisestä Ententen kanssa, jotka epäonnistuneinakin ainakin lykkäsivät meitä uhkaavaa välien kaatamista. Puhelinkeskusteluissa Vladimir Iljitš antoi joka päivä minulle mitä tärkeimpiä neuvoja osoittaen hämmästyttävää joustavuutta ja taitoa väistää vastustajan iskut. Ja taas-kin hänen henkilökohtaisen asiaan puuttumisensa avulla saatiin tasoittumaan kärkeviä kysymyksiä. Kun Ranskan suurlähettiläs Noulens'n antoi lehtihaastattelun tulevasta interventioista, niin me esitimme vaatimuksen hänen kutsumisestaan kotiin ja ilmoitimme, että pidämme häntä yksityishenkilönä, ja toteutimme häntä vastaan koko joukon pakotteita, sellaisia kuin kirjeenvaihdon kieltäminen jne. Mutta heti kävi selväksi, että me voisimme sillä tavalla tehdä tyhjäksi sen hengähdysajan, jota pyrimme kaikin keinoin pidentämään. Vladimir Iljitš puuttui heti asiaan tehdäkseen lopun niistä liiallisista pakotteista, joista saattoi odottaa vähemmän toivottuja seurauksia. Hänen kanssaan käytyjen erittäin mielenkiintoisten keskustelujen jälkeen minulla oli pitkä keskustelu Ranskan sotilaslähetystön päällikön kenraali Lavergnen kanssa. Yritimme turhaan päästä sopimukseen hänen kanssaan. Ranska, joka ponnisti viimeisiä voimiaan epätoivoisessa kamppailussa, tahtoi hinnalla millä hyvänsä palauttaa viipymättä Saksan itärintaman. Keskustelussa Lavergnen kanssa kuin myös muissa tapauksissa selitin aina, että meidän oli mahdotonta aloittaa uudelleen taistelua, mutta tuloksena olivat vain uudet ilmaukset Ententen pyrkimyksestä luoda itärintama Saksalle vaikka vastoin meidän tahtoamme. Vladimir Iljitš avasi näissä keskusteluissa minun silmäni näkemään Ranskan suunnattoman merkityksen mannermaiselle sotapolitiikalle. Muistan erittäin sen mielenkiinnon, jolla Vladimir Iljitš suhtautui kreivi

de la Loubersakin käyntiin. Tämä nuori ranskalainen upseeri ilmaisi ihastuksensa nähdessään syntyvän uuden, venäläisen kansanarmeijan, so. Punaisen Armeijan.

Samanaikaisesti Vladimir Iljitš, arvioiden oikein Englannin yleismaailmallisen merkityksen, seurasi mitä tarkkaavaisimmin yrityksiämme sopia Englannin kanssa Lockhartin kautta, joka oli erikoisesti lähetetty meille. Yhteen aikaan sopimus näytti mahdolliselta, mutta sitten tšekkoslovakialaisten kapina suuntasi Englannin politiikan aktiivisen intervention linjalle. Keskustelussa kanssani Vladimir Iljitš ennusti, että Englanti alkaa pyrkiä sopimukseen vuorotellen kaikkien kanssa meitä vastaan. Vastasin, että huomioiden Englannin joustavuuden voidaan odottaa, että Englanti tulee pyrkimään sopimukseen myös meidän kanssamme. „Meidän kanssamme viimeiseksi, toisten jälkeen”,— vastasi Vladimir Iljitš.

Heti kun Entente aloitti avoimen hyökkäyksen meitä vastaan voimistaen sitä konspiratiivisella työllä ja yrityksillä herättää kapinoita meidän maamme sisällä, Vladimir Iljitš katsoi tarpeelliseksi vastata siihen useilla voimakkailla iskuilla. Sellaisina hetkinä ei tarvittu joustavuutta, vaan äkillistä voiman käyttöä. Mutta joukkovangitsemistenkin yms. ajankohtana Vladimir Iljitš käytti aina joustavuutta missä tarvittiin ehkäisten tilanteen liiallisen vaikeutumisen. Vologdaan asettuneet Ententen suurlähettiläät saimme uskomaan, että heidän oli välttämättä muutettava sieltä pois. Ehdotimme heille ensin Moskovaan siirtymistä, mistä he kieltäytyivät. Sen tuloksena heidän matkustamisensa Venäjältä tapahtui korrektilla tavalla, mikä helpotti meille jatkuvien suhteiden ylläpitämistä heidän valtioittensa kanssa. Juuri sinä aikana, jolloin suhteet Ententeen olivat erittäin kärjistyneet, Vladimir Iljitš vaati ensi kerran, että me tekisimme Ententelle rauhantarjouksen. Amerikan konsulin Poo-len välityksellä tiedustelimme ensimmäistä kertaa Englannilta, mitä Englanti oikein tahtoi. Sitten me lähetimme säännönmukaisen rauhantarjouksen meille ystävällisen Norjan lähetystön sihteerin Kristiansenin välityksellä.

Entente vaati silloin, että saksalaiset sotajoukot jäisivät paikoilleen niin kauaksi, kun tulevat Ententen tai niiden liittolaisten joukot, ja että valta sitten luovutettaisiin niille. Täyttäen Ententen päätöstä Saksan tasavalta osallistui aktiivisesti intervention valmistamiseen meitä vastaan. Sellaista oli Haasen ja Kautskyn politiikka. Mutta saksalaiset sotajoukot lähtivät omavaltaisesti kotiin välittämättä päällystönsä määräyksistä.

Saksalaisten sotajoukkojen poistuttua muodostettiin vapautuneelle alueelle kansallisia neuvostotasavaltoja. Silloin toteutettiin ensi kertaa Vladimir Iljitšin kansallisuusohjelmaa. Sillä oli mitä vakavin vaikutus myös meidän vihollisiimme, jotka

siihen aikaan alkoivat horjua „yhtenäisen jakamattoman” valkokaartilais-Venäjän kannattamisen ja pienten kansallisuuksien vastavallankumouksellisten liikkeiden välillä. Ententen ja varsinkin Ranskan politiikan tällä sisäisellä ristiriidalla oli kohtalokas merkitys meidän vihollisillemme.

Intervention aikakautena Vladimir Iljitš vaati jatkuvasti, että me esittäisimme vastustajille rauhantarjouksia. Hän ei ollenkaan pelännyt sitä, että se voi synnyttää vaikutelman meidän heikkoudestamme. Päinvastoin, hän piti sitä eräänä voimakkaimpana keinona Ententen maiden sotakiihkoisen interventionismin painostamiseksi.

Kun oli saatu ensimmäiset tiedot siitä, että meidät aiotaan kutsua Prinssisaarille konferenssiin, Vladimir Iljitš katsoi heti välttämättömäksi, odottamatta tätä kutsua, esittää Ententelle meidän oman ehdotuksemme. Siinä esitettiin ensi kertaa kehitetyssä muodossa hänen ajatuksensa vetoamisesta itsensä Ententen taloudelliseen hyötyyn. Tästä tulikin eräs tärkeimmistä ajatuksista Vladimir Iljitšin noudattamassa ulkopoliitikassa, ja se kehittyi vähitellen yhä laajemmaksi. Vuoden 1919 helmikuun 4 päivän nootissa, joka laadittiin Vladimir Iljitšin itsensä harkittua seikkaperäisesti tätä kysymystä, me suostuimme ensi kertaa tunnustamaan velkamme, jättäen kuitenkin avoimeksi kysymyksen tämän tunnustamisen käytännössä toteuttamisen menetelmästä, sekä samalla ehdotimme Ententelle toimilupa-järjestelmää. Tätä ohjelmaa kehitettiin edelleen meidän ehdotuksissamme, jotka jätettiin Amerikan emissaari Bullitille. Vladimir Iljitš punnitsi huolellisesti meidän ehdotustemme jokaisen sanan; samalla asetettiin määräaika, jonka jälkeen nämä ehdotukset menettivät voimansa. Vladimir Iljitš sanoi silloin: „Jos he eivät nyt hyväksy ehdotuksiamme, niin toista kertaa he eivät meiltä enää saa näin edullisia ehtoja”.

Kului muutama kuukausi, ja Vladimir Iljitšin aktiivisesti avustaessa me esitimme rauhantarjoukset naapureillemme, vasta muodostuneille Itämeren porvarillisille valtioille ja Suomelle. Se oli taas ulkopoliitikamme käännekohta, joka ilmensi aivan täydellisenä Vladimir Iljitšin vertaansa vailla olevan joustavuuden ja poliittisen realismin. Meidän oli huomioitava se tosiasia, että vierellemme oli lopullisesti muodostunut porvarillisia kansallisia tasavaltoja. Ja Vladimir Iljitš pani lujasti ja selvästi alulle rauhan ja ystävällisten suhteiden politiikan naapureihimme. Ensimmäiseksi solmi Eesti kanssamme välirauhan ja sitten sopimuksen. Muistan taaskin miten huolellisesti Vladimir Iljitš syventyi neuvottelujen yksityiskohtiin, poistaen tarpeetonta vastustusta ja suostuen huomattaviin myönnytyksiin rauhan hyväksi, mutta torjuen samalla kaikki vastapuolen liialliset tavoittelut.

Vuoden 1919 lopulla alkaa suhteittemme palauttaminen Ententen suurvaltioihin. Tov. Litvinov matkusti marraskuussa Kööpenhaminaan ja tov. Krasin vuoden 1920 alussa Lontooseen. Vladimir Iljitš seurasi varsin tarkkaavaisesti, ettei vastapuoli asettaisi meille ansaa, käsitteli huolellisesti jokaisen ehdotuksen ja oli yleensä ottanut varman suunnan kauppasopimuksen solmimiseen Englannin kanssa. Kun tov. Krasin vuoden 1920 puolivälissä palasi Lontoosta tuoden mukanaan Lloyd Georgen neljä ehtoa, Vladimir Iljitš vaati niiden hyväksymistä yleispiirtein neuvottelujen pohjaksi. Meidän sotajoukkojemme lähetessä Varsovaa Vladimir Iljitš suhtautui tavattoman kylmäkiskoisesti Lloyd Georgen uhkavaatimukseen ollen sitä mieltä, ettei se voinut aiheuttaa meille kovin suurta vahinkoa.

Juuri niihin aikoihin minulla oli useita erittäin mielenkiintoisia keskusteluja Vladimir Iljitšin kanssa sen johdosta, että Englanti oli esittänyt konferenssiehdotuksen, josta tuli sittemmin englantilais-ranskalainen ehdotus. Ranska noudatti silloin jonkin aikaa (Wrangelin äkilliseen tunnustamiseen asti) hyvin maltillista suuntausta meihin nähden ja oli suostuvainen rauhankonferenssiin yhdessä Englannin kanssa. Vladimir Iljitš huomioi täydellisesti tällaisen ehdotuksen suunnattoman suuren hyödyn meille; kuitenkin asiassa oli suuri „mutta”: konferenssin oli määrä käsitellä meidän ja Itämeren valtioiden välisiä suhteita. Toisin sanoen Ententestä olisi tullut korkein välitystuomari suhteissamme naapureihimme. Siitä syystä oli aivan oikein, kun kieltäydyimme englantilais-ranskalaisesta konferenssista. Siihen aikaan Vladimir Iljitš suhtautui suurella mielenkiinnolla ensimmäisiin yrityksiin taloudellisen yhteistyön järjestämiseksi saksalaisen pääoman kanssa.

Neuvottelujen alkaessa Puolan kanssa Vladimir Iljitš esitti erinomaisen ajatuksen: ehdottaa Puolalle enemihän aluetta kuin olivat ehdottaneet Clémenseau ja Curzon. Myös Riian neuvottelujen aikana Vladimir Iljitš keskusteli puhelimitse ehdotusten yksityiskohdista ja loppujen lopuksi vaati allekirjoitettavaksi sopimuksen sen nykyisessä muodossa.

On tarpeetonta puhua siitä, miten suurella mielenkiinnolla Vladimir Iljitš seurasi idän politiikkamme jokaista askelta. Muistan hänen pitkän keskustelunsa Afganistanin ensimmäisen erikoislähetystön kanssa. Muistan edelleen, kun Turkin kanssa pidetyn Moskovan konferenssin aikana Vladimir Iljitš joka ilta kyseli tarkasti puhelimitse, mitä oli tehty kuluneena päivänä, ja miten suurta mielenkiintoa hän osoitti näiden neuvottelujen kulkuun. Hän toteutti järkähtämättä politiikkaa ystävällisten suhteiden solmimiseksi myös Persian hallituksen kanssa.

Ennen alustavan sopimuksen allekirjoittamista Englannin kanssa 1921 meillä käytiin pitkiä keskusteluja tästä asiasta.

Vladimir Iljitš vaati ehdottomasti allekirjoittamista. Mutta vuonna 1921 hänen henkilökohtainen osallistumisensa ulkopoliittikkamme kysymyksiin alkoi olla pienempi. Kollektiivinen asiain käsittely syrjäytti sen lopullisesti, ja Vladimir Iljitš perehtyi paljon vähemmän kaikkien asiain yksityiskohtiin. Hän osallistui kuitenkin erittäin tarmokkaasti „ARA:n” sekä Nansenin kanssa käytyihin neuvotteluihin avun antamisesta nälänhädässä oleville.

Vaikka Vladimir Iljitš talvella 1921/22 asui pitkän aikaa maalla, osoitti hän kuitenkin läheistä ja suurta kiinnostusta Genovan konferenssin koollekutsumiseen liittyviin kysymyksiin. Hän kirjoitti asian johdosta useita kirjeitä, ja meidän puheitemme yleissisältö Genovassa määriteltiin hänen henkilökohtaisten kirjeidensä perusteella. Hänen aloitteestaan esitettiin ajatus sitoa velkakysymyksen ratkaisu lainan myöntämiseen meille. Kun ennen Genovaan lähtöä käsitelimme konferenssin avajaisissa pidettävän puheen tekstiä ja kun tällöin ehdotettiin otettavaksi siihen paljastavia fraaseja meidän aikaisempien puheitemme hengessä, Vladimir Iljitš kirjoitti suunnilleen näin: „Ei tarvita pelottavia sanoja”.

Palattuani syksyllä 1922 ulkomailta olin 6 viikkoa Moskovassa. Tärkein oli Turkin kysymys, valmisteltiin Lausannen konferenssia. Vladimir Iljitš osallistui toimeliaasti asiain käsittelyyn, kun hyväksyttiin ohjelma, jota me puolustimme Lausannessa. Se oli hänen viimeinen suuri panoksensa meidän kansainväliseen politiikkaamme. Viimeinen keskustelu minulla oli Vladimir Iljitšin kanssa salmia koskevasta kysymyksestä. Se oli myös viimeinen käyntini hänen luonaan.

